

Istarsko međuraće na temelju tjednika Istarska riječ

Žagar, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:023159>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
RIJEKA

IVANA ŽAGAR
ISTARSKO MEĐURAČE NA TEMELJU TJEDNIKA *ISTARSKA RIJEČ*
ZAVRŠNI RAD

RIJEKA, 2018.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
RIJEKA

IVANA ŽAGAR
ISTARSKO MEĐURAČE NA TEMELJU TJEDNIKA *ISTARSKA RIJEČ*
ZAVRŠNI RAD

Mentor: dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Studentica: Ivana Žagar

Smjer: Povijest / Povijest umjetnosti

Matični broj studenta: 0009070610

RIJEKA, lipanj 2018.

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Pregled odabrane historiografije	3
2. OKUPACIJA ISTRE DO 1920. GODINE	5
2.1. Fašizam i njegova uspostava u Istri	6
2.1.1. Demokratski izbori 1924.	7
3. KULTURNO-PROSVJETNI ŽIVOT ISTRE	10
3.1. Stanje u prosvjeti	10
3.2. Zatiračka politika u školstvu i nasilje nad inteligencijom	11
3.3. Težak položaj hrvatskog svećenstva	15
3.4. Zakoni o promjeni toponimije, imena i prezimena	18
3.5. Cenzura i gašenje tiskovina	21
4. GOSPODARSTVO I ŽIVOTNI UVJETI ISTARSKOG STANOVNIŠTVA	23
4.1. Porezi	24
4.2. Poljodjelstvo, rudarstvo i javni radovi	25
4.3. Novčarske ustanove i uništenje posujilnica	27
4.4. Istarsko stanovništvo u inozemstvu	28
5. ISTARSKA REAKCIJA NA TALIJANSKI REŽIM	31
6. ZAKLJUČAK	34
BIBLIOGRAFSKI PREGLED	35
1. Izvori	35
2. Literatura	35

1. UVOD

Po završetku Prvog svjetskog rata, 1918. godine, status Istre u mnogočemu će se promijeniti. Ubrzo nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, istarski je poluotok, zajedno s Kvarnerom, vraćen matici zemlji, tada novoosnovanoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, međutim njihovo je sjedinjenje bilo relativno kratkoga vijeka. Nova sila koja je tada polagala pravo na navedena hrvatska područja bila je Kraljevina Italija koja je opravdavala svoje namjere pozivajući se na potpisani Londonski ugovor 1915. godine. Nakon postupne, gotovo prešutne, ali i sigurne okupacije, Italija konačno stječe pravo na veći dio Istre zajedno s Trstom, potpisivanjem ugovora u Rapallu, 12. studenog 1920. godine.¹ Od tada nadalje, istarsko stanovništvo trpi uzastopnu agresiju svog okupatora, a slijedećih godina doći će do potpune talijanizacije političkog, gospodarskog i kulturno-prosvjetnog života Istre.

U ovom radu, na temelju periodičke građe, novina *"Istarska riječ, hrvatski tjednik za pouku, gospodarstvo i politiku istarskog naroda"*² te na temelju odabrane i dostupne literature, istražit će se u kakvom se položaju nalazilo istarsko stanovništvo u vrijeme fašističke okupacije poluotoka. Rad će se kratko osvrnuti na stvaranje i razvoj fašizma početkom 1920. godine u Istri, kako bi se prikazao povijesni kontekst, a tema bila što razumljivije koncipirana. Međutim, fokus rada neće biti toliko usmjeren na problematiziranje političkih procesa i fenomena, već će se isto pokušati objasniti analizom tadašnjih društvenih događaja. Nakon kratkog političkog konteksta, sagledat će se reforme uperene protiv hrvatskog jezika u školstvu, napadi i nasilja vršena nad hrvatskog inteligencijom i intelektualcima, odnosno objasnit će se metode talijanske vlasti s ciljem potpunog zatiranja narodnog jezika. Zatim slijede zakoni o promjeni imena i prezimena te zakoni o promjeni naziva toponimije. Prvo poglavlje završiti će istraživanjem zabrane tiska i hrvatskih listova. Nadalje, nakon kulturno-prosvjetnih događaja u poglavlju *"Gospodarstvo i životni uvjeti istarskog stanovništva"* analizirat će se povrede istarskog seljaka i sveukupna teška gospodarska situacija, stvorena odlukama talijanske vlade što je u konačnici rezultiralo emigracijom stanovništva. Naposljetku, rad će se osvrnuti na razvoj antifašizma u Istri, načine očuvanja nacionalne svijesti i odupiranja talijanskoj asimilaciji.

¹ Šetić, Nevio, Politička aktivnost istarskih Hrvata okupljenih oko lista Istarska riječ u Trstu 1923.-1929., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41 No. 2, 2009., str. 484.

² U nastavku rada *Istarska riječ*

Na osnovu svega navedenog, u radu će se pokušati objasniti i prikazati razvoj represivnog, talijanskog režima u svrhu odnarođivanja hrvatskog stanovništva i gušenja nacionalnog identiteta. Na koji način i kako se navedeno provodilo, da li je hrvatsko stanovništvo uspjelo očuvati vlastiti narodni identitet, kojim metodama i koje su posljedice istog, u kojoj je mjeri zastupljena antifašistička ideologija u novinama *Istarska riječ*, samo su neka od pitanja na koja će rad u svojoj cjelini pokušati odgovoriti.

1.1. Pregled odabrane historiografije

Primarni izvor, ujedno i temelj istraživanja, hrvatski je tjednik *Istarska riječ*, koji se pokazao izvrsnom tiskovinom za poznavanje povijesti istarskog društva, tijekom svog izlaženja od siječnja 1923. do siječnja 1929. godine. Novine su izlazile svakog četvrtka u večernjim satima u tršćanskoj tiskari "*Edinost*", tadašnjem sjedištu uredništva i cjelokupne uprave. Kao izdavači *Istarske riječi* predstavljani su dr. Stojan Brajša i Ivan Stari, a odgovorni urednik bio je Ivan Marija Micheluzzi.³

Kako je to već u uvodnome djelu napomenuto, na temelju istih promatrat će se prosvjetna i društvena te gospodarska razina stanovništva, njihov pokušaj očuvanja nacionalne svijesti te dominantna antifašistička ideologija zastupljena u novinama, upravo zbog tekstova usmjerenih protiv talijanskog asimilacijskog režima, potalijančivanja hrvatskih škola i organizacija diktatorske politike.

Pored periodičke građe, u analizi teme, neizostavna su djela, domaćeg autora i povjesničara Darka Dukovskog, koji detaljno istražuje sve spomenute fenomene istarskog međuraća kao i povijest Istre općenito. U svojim djelima "*Fašizam u Istri 1918.-1943*", i "*Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.)*", Dukovski uz političku, na vrlo jasan i pregledan način, problematizira i daje uvid u društvenu i kulturnu sferu istarskog međuraća i formiranje fašizma u Istri.

Navedenom se tematikom bavio i hrvatski književnik, Ernest Radetić koji je 1920.-ih godina i sam svjedočio nasilnim promjenama u Istri. Njegovo djelo "*Istra pod Italijom*", u većoj je mjeri posvećeno upravo društveno-kulturnom životu Istre i provedbi asimilacijske politike, uspostavi represivnog aparata te naposljetku, provedbi istog nad istarskim stanovništvom.

Izvrstan uvid u položaj svećenstva u razdoblju međuraća na području Istre, daje povjesničar Danilo Klen u djelu "*Neki dokumenti o svećenstvu na području Istre*", koje se temelji upravo na raznim dokumentima i spisima koji datiraju u dvadesete godine 20. st. Putem istih saznajemo odnos talijanskih vlasti prema slavenskim svećenicima i prije dolaska fašista na vlast, kao i u vrijeme procvata režima.

³ Šetić, Nevio, Politička aktivnost istarskih Hrvata okupljenih oko lista *Istarska riječ* u Trstu 1923.-1929., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41 No. 2, 2009., str. 485.

Djelo nastalo od tekstova, publicista i odvjetnika, ujedno samom svjedoka vremena, Hrvoja Mezulića, uz tekstove Romana Jelića *"O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta"*, kako i sam naslov upućuje, bavi se talijanskom upravom u Istri i dalmatinskim otocima od talijanske okupacije, pa sve do sloma fašizma 1943. godine. Za rad su od izuzetne važnosti poglavlja o promijeni mjesnih naziva, imena i prezimena u tadašnjoj Julijskoj Krajini, u kojima autor navodi i niz dekreta te zakona kojima se isto postizalo.

U radu će se koristiti i sinteza hrvatske povijesti, *Hrvatska: 1918.-2008.*, djelo povjesničara Ive Goldsteina, koje donosi opći pregled i daje širu sliku vremena, uz odabrane znanstvene članke povjesničara Nevija Šetića *"Politička aktivnost istarskih Hrvata okupljenih oko lista Istarska riječ u Trstu 1923.-1929."*, Mirka Jurkića *"Borba Istrana u Zagrebu za očuvanje hrvatskog identiteta 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća"*, Željka Klaića *"Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru"* i Darka Dukovskog *"Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925.-1931. (u okvirima opće fašizacije istarskog društva)"*, koji se usko vezuju uz temu ovog rada.

2. OKUPACIJA ISTRE DO 1920. GODINE

Teritorijalne pretenzije za Istrom i njenom okolicom sežu još u vrijeme 19. st., točnije u 1845. godinu, kada glavni stožer, tada sardinskog kralja, Karla Alberta u brošuri "*Le Alpi che cingon l' Italia, considerate militarmente*", upućuje na promjenu strateških granica nove talijanske države koje uz neka slovenska područja moraju obuhvatiti Istru, Rijeku, Bakar, Kraljevicu i Krk. U govoru talijanskog iredentista, Pacifina Valussia, 1861. godine, već tada možemo primijetiti netrpeljivi ton upućen hrvatskom i slovenskom stanovništvu istarskog poluotoka. Valussi ih smatra neobrazovanim i nacionalno neosvijesćenim, što će po njegovom mišljenju, dakako i mišljenju talijanskih okupatora 1918., a potom i fašista, utoliko olakšati njihovo potalijančivanje.⁴ Ipak, konkretniji su se događaji odigrali u proljeće 1915. godine kada je Prvi svjetski rat već bio u punome jeku. Po potpisivanju Londonskog ugovora, Italija ulazi u rat na strani Antante, ostavivši tako dojučernašnje saveznike, samim time i Austro-Ugarsku Monarhiju koja je većim djelom tada gospodarila istarskim poluotokom. Antanta je tada svom novom savezniku garantirala dugo željena područja, između ostalih i istočno-jadransku obalu, podrazumijevajući pod time i istarski poluotok. Italija potom izjavljuje kako svoje, talijansko stanovništvo želi osloboditi austrijske vlasti, kojeg je prema talijanskim izračunima u Istri, Trstu i Gorici bilo 300 000. Kako navodi Radetić, Italija je tada zaposjela zemlju u kojoj je živjelo i 250 000 Hrvata i 450 000 Slovenaca, gotovo zanemarujući navedenu činjenicu što će dovesti do neizbježnih posljedica u budućnosti.⁵

Ubrzo po raspadu Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine i odluci o sjedinjenju s Državom SHS, u Istri je zavladao nacionalna euforija. Međutim, već 5. studenog, u Pulu ulaze talijanske vojno-pomorske snage, čime ujedno započinje prešutni okupacijski proces Istre. Admiral Umberto Cagni, talijanski zapovjednik Pule, prvih se dana ponašao isuviše dobronamjerno da bi uskoro na vidjelo izašla prava narav talijanskog okupatora.⁶ Talijanske su se vlasti ubrzo okrenule borbi protiv svega što bi moglo ugrožavati njihove ekspanzionističke interese.⁷ 1919. godine, Talijani polako, ali sigurno, uspostavljaju vlastitu upravu te potrebne promjene u administrativno-teritorijalnome smislu na anektiranom području. Ugovorom u Rapallu 1920. godine i Zakonom o aneksiji br. 1778. iz prosinca iste

⁴ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 40.

⁵ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 52., 53.

⁶ Dukovski, Darko, *Hrvatska povijest u 20. st.*, Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 18.

⁷ Isto, str. 19.

godine, Istra i otoci Cres, Lošinj, Unije i Susak formalno su priključeni Kraljevini Italiji.⁸ Na Rapalski ugovor, osvrće se i *Istarska riječ* 1924. godine riječima: "juče, u srijedu, navršile su se 4 godine, kako je u mjestu Rapallu potpisan ugovor, koji nas je predao talijanima"⁹ Anonimni autor članka, istarsko stanovništvo naziva odsječenima, prisjećajući se "onih crnih zdravica u kojima je pala i pokoja dobra riječ, kako će nam ovdje biti dobro, kako ćemo biti poštovani."¹⁰ No i sami Istrani bili su svjesni praznih i pustih obećanja, onih koja nose "ludom radovanja".¹¹

2.1. Fašizam i njegova uspostava u Istri

Nakon Prvog svjetskog rata, Italija se našla u sveopćoj krizi, gospodarskoj, društvenoj, a ponajviše onoj političkoj. Upravo se u takvom, društveno-političkom okruženju javlja politički pokret koji je vjerovao kako se revolucionarnim nasiljem vojnika svemu tome može stati na kraj. Pojavio se fašizam.¹² 23. ožujka 1919. godine u Milanu je održana skupština prve fašističke organizacije, "*Fascio Italiano di Combattimento*", čime započinje stvaran početak nastajanja fašističke organizacije pod vodstvom Benita Mussolinija.¹³ Važno je spomenuti i fašistički vanjskopolitički program, posvećen ekspanzionističkom širenju i stjecanju teritorija, a što je Italiji tijekom Mirovne konferencije u Parizu bilo uskraćeno. Takozvana "*vittoria mutilata*", osakaćena pobjeda, povrijedila je talijanski nacionalni ponos.¹⁴

Već u listopadu 1922. godine, Mussolini sa svojim crnim košuljama, izvodi državni udar, u literaturi poznatiji kao "*Marš na Rim*", da bi mu samo nekoliko dana poslije, talijanski kralj Viktor Emanuel III. u ruke predao mandat za sastav vlade.¹⁵ Nakon što je 1926. godine zabranjen rad svim političkim strankama, samim time i dokinut talijanski parlament, fašisti će steći prvenstvo u državi, a Mussolini polako formirati vlastiti kult talijanskog vođe i ostvarivati svoje ekspanzionističke težnje.¹⁶

⁸ Dukovski, Darko, Fašizam u Istri 1918.-1943., Pula, 1998., str. 24.

⁹ "Rapallo", *Istarska riječ*, br .50, 1924., str. 1.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Dukovski, Darko, Ozrcaljena povijest, Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana, Zagreb, 2012., str. 286.

¹³ Isto, str. 287.

¹⁴ Isto, str. 286.

¹⁵ Isto, str. 293.

¹⁶ Isto, str. 291.

Ubrzo nakon održane fašističke skupštine u Italiji, prvi *fascio* niknuo je u Trstu, a odmah zatim, osnivane su i prve fašističke organizacije u Istri.¹⁷ Vrhunac širenja idejnih obrisa fašizma dogoditi će se 1920. godine kada Benito Mussolini zajedno s Umberto Passaleom posjećuje Istru. Istog je dana održao zanosni govor pred istarskim fašistima, predstavljajući im agresivni vanjskopolitički program riječima: "*U sukobu s rasom kao što je slavenska, inferiorna i barbarska, ne treba slijediti politiku slatkiša, već batine.*"¹⁸ Pritom je jasno iskazao vlastiti stav prema istarskim Hrvatima i Slovencima, ali i fašistički smjer kretanja na istarskom poluotoku u bliskoj budućnosti.¹⁹

U listopadu 1922. godine, nakon sastanka lokalne sekcije "*Partito Nazionale Fascista*" (PNF) u Istri je izveden marš na Pulu. Pedesetak fašista provalilo je u "*Novčarski zavod*" za vrijeme održavanja sastanka "*Hrvatskog poljoprivrednog društva*". Nazočne su pretukli, a prostor devastirali. Pripreme za marš na sva veća mjesta u Istri, započele su 25. listopada iste godine. Pred fašistima redom padaju Pula, Rovinj, Poreč, Piran, Kopar, Pazin, Oprtalj, Motovun i Volosko čime su oni preuzeli vlast nad istarskim poluotokom.²⁰

2.1.1. Demokratski izbori 1924.

Već 31. siječnja 1924. godine, *Istarska riječ* javlja: "*Izbori za talijanski parlament raspisani su za dan 6. aprila ove godine. Izbori će se provesti na temelju preinačenog izbornog zakona, koji je kodificiran u kr. dekretu od 3. decembra 1923. broj 283.*"²¹ Italija je tada još uvijek bila demokratska zemlja, koja navodno poštuje državljanska prva svih svojih stanovnika. Istarski su Slaveni navedene izbore smatrali trenutkom kada mogu izraziti vlastite želje te dati glas svojim narodnim zastupnicima.²² Novine su svoje građane pomno informirale o načinu glasovanja, o pravima glasovanja vojnika i iseljenika, upoznale ih s mjestom birališta te imenikom birača.²³ Pod naslovom "*Naši narodni poslanici*", prisjećaju mještane na sve nedaće koje su proživjeli za vrijeme austrijske, a potom talijanske okupacije, "*onda ljuti Austrijanci, sada ljuti Talijani.*"²⁴ "*U nevolji poznaju se pravi prijatelji. Tako je i*

¹⁷ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 27., 28.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Dukovski, Darko, Fašizam u Istri 1918.-1943., Pula, 1998., str. 101.

²¹ Novi politički zakon za italijanski parlament, *Istarska riječ*, br. 5, 1924., str. 1.

²² Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč, str. 141.

²³ Novi politički zakon za italijanski parlament, *Istarska riječ*, br. 5, 1924., str. 1.

²⁴ Naši narodni poslanici, *Istarska riječ*, br. 7, 1924., str. 1

narod poznao svoje ljude i vrijedne pobornike, i kada ih je skup narodnih ljudi, u proljeće god. 1921. kandidirao za poslanike u narodni Parlament, sva se Istra listom digla, da tim vrlim muževima dade svoj glas."²⁵ S ushićenjem pišu ove novine. Tadašnji predstavnici Istre i slovenskog primorja u Rimu, bili su dr. Josip Wilfan, dr. Engelbert Besednjak, dr. Uliks Stanger, dr. Stojan Brajša, Antun Podgornik i dr. Josip Bitežnik.²⁶

Međutim, tadašnja talijanska vlada unaprijed je pretpostavljala da bi hrvatski i slovenski zastupnici mogli progovoriti o nasilju i izrabljivanju hrvatskog naroda u Istri, pa je nastojala u što većoj mjeri reducirati broj birača. U tu svrhu, razdijelila je državu na 15 izbornih kotara. Time su Trst, Pula, Rijeka, Zadar i Udine, potpale pod 5. izborni kotar, koji je brojao ukupno 1 715 117 stanovnika od kojih je ono većinsko bilo talijansko.²⁷ Unatoč tome, istarski zanos izborima i nada u nadolazeće promjene, zahvaljujući i ohrabrujućim riječima novina, nije opadala. Štoviše, svaki je slijedeći broj bio progresivniji u objašnjavanju zašto je odlazak na izbore, istarska "sveta dužnost", kritizirajući cjelokupni, talijanski fašistički režim koji ih je prema njihovim riječima, doveo do stanja "narodnih patnika".²⁸ Sinonim nadolazećih izbora, uskoro je postao znak lipove grančice i runolista, dominantan u svim brojevima spomenute tiskovine.

Ubrzo, u redakciju *Istarske riječi*, stižu prvi dopisi o povredama izbornih prava istarskih i slovenskih birača. Dopis iz Sovinjaka, naselja nedaleko Buzeta, kaže: "Naši pismoznanci na općini, iskriviše nam skoro sva imena na izbornim iskaznicama. Zamislite: k nama su nekima poslali iskaznice na naslov Grebla, a Sovinjština nije videla nikog Grebla. Drugome su pogrešili oca, trećemu kazali da je od pokojnog oca, a živ je!"²⁹ Kao reakcija na iskrivljene iskaznice, stanovništvo je organiziralo javne prosvjede, ali bez ikakvog učinka.³⁰

Bilo kako bilo, na dan izbora, unatoč tvrdnjama da se neće provoditi nasilje, situacija je bila bitno drugačija. "Golgota našeg naroda", naslov je članka koji govori kako su se i na koji način proveli izbori. Pazin su tako opkolili fašisti i ljudima branili ulazak u grad, fašistička izborna komisija u Vodnjanu oduzimala je liste Slavenima i sama ju popunjavala, a bužetski su birači bili popraćeni pucnjevima i vikom "fora i schiavi".³¹

²⁵ Isto.

²⁶ Naši narodni kandidati, *Istarska riječ*, br. 9, 1924., str. 1.

²⁷ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991.*, Poreč, str. 141.

²⁸ Tko nema prava, da se tuži?... , *Istarska riječ*, br. 10, 1924., str. 1.

²⁹ Dopis, *Istarska riječ*, br. 15, 1924., 3.

³⁰ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991.*, Poreč, str. 143.

³¹ Golgota našeg naroda, *Istarska riječ*, br. 19, 1924., str. 1.

Iz navedenog, nije teško zaključiti kako hrvatski narod nije dobio niti jednog narodnog zastupnika u rimskom Parlamentu. Nasilje nad stanovništvom vodio je cijeli državni aparat počevši od fašističke stranačke policije, karabinjera do drugih organa državne vlasti. Od obećane demokracije, ostala je tek iluzija, a istarski se narod tada našao, kako Radetić navodi, u "*strahovitom zagrljaju Talijana*".³²

³² Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991.*, Poreč, str. 153.

3. KULTURNO-PROSVJETNI ŽIVOT ISTRE

U vrijeme okupacije Istre i Slovenskog primorja, talijanski su državnici slavenskome narodu, sudeći prema *Istarskoj riječi*, obećavali jednakopravnost hrvatskog jezika, slobodni ekonomsko-nacionalni razvitak, otvaranje novih škola, vlastitu autonomiju i mnoge druge pogodnosti.³³ Da Talijani nisu štedili na riječima, vidimo i iz primjera koje u djelu navodi Radetić: "*danas vladaju novi zakoni pravde, nema više austrijske vlade koja vas je dugo godina varala i izigravala*", "*Italija vam donosi mir i slogu među narodima*."³⁴ Istarski je narod tada bio zadovoljan, misleći pritom kako će njihove riječi slijediti dijela. Ubrzo su ostali razočarani gledajući kako Talijani proganjaju inteligenciju, zatvaraju škole, tjeraju jezik iz javnih ureda, pale domove i zastrašuju seljaštvo.³⁵

3.1. Stanje u prosvjeti

Da bi uopće mogli u potpunosti talijanizirati istarski narod, fašisti kreću s uništavanjem onih institucija koje su čuvale i u narodu razvijale nacionalni osjećaj, škole, čitaonice, te mnoga druga kulturna društva.³⁶ Instrumenti kojima se provodila ova, nacionalno, zatiračka politika, bile su organizacije poput poznate "*Lege Nazionale*", "*Dante Alighieri*", "*Balile*", "*Avanguardisti*", "*Figli della Lupa*" i mnoge druge.³⁷

U *Istarskoj riječi*, gotovo svakog dana, mogli bi se pročitati članci o devastiranju kulturnih ustanova. Tiskaru *Edinost*, je tako 1923. godine, opkolila skupina od dvadesetak fašista koji su porazbijali sva stakla u prizemlju i unutrašnjosti tiskare.³⁸ U Nabrežini, naselju nedaleko Trsta, zabilježeno je fašističko nasilje nad jednom pučkom knjižnicom. Prema *Istarskoj riječi*, fašisti su prisilili djelatnike knjižnice na primanje četiri fašista u svoju sredinu te naredili kako se od tada nadalje, u svim prostorijama mora govoriti talijanskim jezikom. Djelatnici knjižnice se tome nisu mogli pokoriti iz razloga što nisu poznavali talijanski jezik. No, fašisti su ubrzo riješili i taj problem, sastavljanjem nove liste s talijanskim odbornicima

³³ Nova godina-novo razočarenje, *Istarska riječ*, br. 1, 1923., str. 1.

³⁴ Radetić Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 54.

³⁵ Nova godina-novo razočarenje, *Istarska riječ*, br. 1, 1923., str. 1.

³⁶ Dukovski, Darko, *Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.)*, Zagreb, 2010., str. 45.

³⁷ Isto.

³⁸ Novi napadaji na tiskaru *Edinost*, *Istarska riječ*, br. 14, 1923., str. 4.

knjižnice.³⁹ Članak "*Naše kulturne ustanove*" najbolje opisuje teško prosvjetno stanje na području Istre. Tako između ostalog navodi kako su "*Pred ratom, prosvjetna društva nicala kao gljive, cvala i razvijala medju našim ljudima svoje uspješno djelovanje. Ta činjenica mora da mnoge iz današnjih gospodara bocne i zaboli.*"⁴⁰ Autor članka govori kako u Istri tada, 1924. godine, nije ostao niti stoti dio onog što im je iako, protiv svoje volje pružala Austrija, kulturna su društva pozatvarana, a ona koja su još i nekako preživljavala, djelatnost im je zbog fašističkog nadzora bila itekako otežana.⁴¹ Stanje se nije mijenjalo niti sljedećih godina. 1926. godine iz istih novina, u rubrici *Domaće vijesti*, saznajemo o premetačinama u omladinskom društvu "*Jadran*", kojemu su oduzete pripovjedne knjige pisane na narodnome jeziku.⁴² Naposljetku su na ovaj ili sličan način ukinuta sva hrvatska kulturna i sportska udruženja, da bi 1927. i 1928. godine dosegla vrhunac zatvaranjem političkog društva *Edinost*.⁴³

3.2. *Zatiračka politika u školstvu i nasilje nad inteligencijom*

Unatoč tome, što je general Carlo Petiti di Roreto, prilikom ulaska u Istru, tvrdio da će Talijani dati Slavenima njihove narodne škole, čak štoviše, biti će ih izgrađeno i više no što su ih Istrani imali za vrijeme Austrije, odmah po ulasku u zemlju, talijanska je vlast zabranila sve hrvatske i slovenske obrazovne ustanove. U mali broj narodnih škola koje su nekako i uspjevale očuvati svoju djelatnost, uveden je talijanski jezik kao obavezni predmet.⁴⁴ Početkom nove školske godine, 1923., reformom talijanske vlasti, prvi razredi pučkih škola, postali su talijanski, a srpsko-hrvatski i slovenski jezici više nisu bili obavezni u višim razredima škola.⁴⁵

Stanovništvo u Istri, bilo je i više nego pogođeno navedenim nepoštivanjem kulturnih nasljeđa. Svoja su mišljenja, tugu i žaljenje često izražavali u dopisima koji su stizali u redakciju *Istarske riječi*, koja je i sama redala članke anonimnih autora, povodom spomenute situacije. U trećem broju, koji izlazi 1923. godine, *Istarska riječ* pod naslovom "*Istarski*

³⁹ Fašističko nasilje nad pučkom knjižnicom u Nabrežini, *Istarska riječ*, br. 4, 1923., str. 4.

⁴⁰ Naše kulturne ustanove, *Istarska riječ*, br. 5, 1924., str. 2.

⁴¹ Isto.

⁴² Premetačine, *Istarska riječ*, br. 4, 1926, str. 4.

⁴³ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 46.

⁴⁴ Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč, str. 161.

⁴⁵ Nečuveno kulturno nasilje, *Istarska riječ*, br. 39, 1923., str. 1.

narode" piše: "Iz Rima ti je javio najviši državnik Mussolini, da hoće provesti tvoju narodnu smrt..., htjeli bi da ti se gnjusi ona slatka i tebi mila nezaboravna materinska riječ."⁴⁶ Tako su poticali narodno odupiranje talijanskoj asimilacijskoj politici.⁴⁷ Međutim, autor kritičnim tonom nastavlja "Sadašnji tvoji gospodari tjeraju tvoj jezik iz crkve, iz ureda, iz škole. Htjeli bi da si neuk. Draže im je da ništa ne naučiš, nego li da učiš u svom materinskom jeziku. Prisegni, narode, da tvoju narodnost ne daš nikome pod nikakvim uvjetom."⁴⁸ Jačanjem fašističkog režima, situacija se u školstvu svakim danom sve više pogoršavala. Škole su se sustavno zatvarale po svim istarskim mjestima i selima. 1923. godine, zatvorena je škola u Žminju te vrlo brzo pretvorena u općinski ured, a na negodovanje stanovništva, fašisti su imali spreman odgovor: "Nikada više nećete imati u Žminju hrvatske škole! Tražite talijansku pa ćete ju odmah dobiti!"⁴⁹ Sličan dopis stigao je i iz malog sela između Motovuna i Poreča, Ferenci, koje također ostaje bez svoje pučke škole, koju je još 1907. godine podigla "Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru".⁵⁰ Iste su godine pozatvarane škole u Puljštinu, Vodnjanštini, Lindaru, Pazinu, Tinjanu, Pićnu, a potalijančene one u Zarečju i Gračišću.⁵¹

Najveći udarac hrvatskome školstvu predstavljala je školska reforma, ministra Giovannia Gentilea, izglasana 1. listopada 1923. godine. Ova je reforma označila skorbu smrt hrvatskog školstva.⁵² U svim pučkim školama diljem Kraljevine Italije, nastava se morala održavati isključivo i samo na državnom jeziku dok su se na okupiranim područjima, gdje se govorilo drugim jezicima, isti podučavali tek na dodatnim satovima u školama. Dodatni satovi smjeli su se održavati samo iza školske nastave i najviše dva sata na tjedan. Štoviše, podučavanja su se smjela vršiti samo usmeno. Školski pribor, knjige, bilježnice i zapisivanje nije bilo dopušteno.⁵³ Dodatak o dodatnim satovima, bio je tek mrtvo slovo na papiru, najzad uklonjeno 5. veljače 1928. godine.⁵⁴

Početak nove školske godine 1923.-1924., u svim prvim razredima inarodnih, pučkih škola podučavao se talijanski jezik, a za 1924.-1925., isto je predviđeno i za ostale razrede.⁵⁵ Uvodne riječi prvog napisanog članka u *Istarskoj riječi* po donošenju novog

⁴⁶ Istarski narode, *Istarska riječ*, br. 3, 1923., str. 1.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Dopisi, *Istarska riječ*, br. 3, 1923., str. 2.

⁵⁰ Ferenci, *Istarska riječ*, br. 1, 1923., str. 1.

⁵¹ Dopisi, *Istarska riječ*, br. 29, 1923., str. 2.

⁵² Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 45.

⁵³ Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč, str. 162.

⁵⁴ Isto, str. 163.

⁵⁵ Naše škole ukinute-zakonom!, *Istarska riječ*, br. 43, 1923., str. 1.

školskog zakona glasile su: "*Mussolinijev ministar prosvjete, nekakav filozof Gentile, izradio je na osnovu, koja ide doduše za nekakvim reformisanjem pučkog školstva u Italiji, ali joj je glavna svrha, da u što kraće vrijeme izbriše svaki trag slavenstva u školama u ovom našem nesretnom kraju.*"⁵⁶ Istarsko stanovništvo smatra kako su ovu reformu Mussoliniju nadmetnuli istarski, tršćanski i gorički fašisti, potaknuti njegovom izjavom da bi asimilacija među slavenskim pučanstvom trebala biti izvedena u što kraćem roku. Fašisti su to, dakako, zahtijevali odmah.⁵⁷ Stanovnici sela Gračišće, Hrvatini i Milotić-breg po narodnom poslaniku dr. Stangeru, poslali su poslanicu ministru nastave, Gentileu u kojoj su zahtijevali da se njihova djeca i dalje podučavaju u srpsko-hrvatskome jeziku, što je ovaj odbio, pravdajući se da protiv kraljevskog dekreta sam ne može ništa poduzeti.⁵⁸ Uredništvo novina bilo je i više nego isprovocirano Gentileovim riječima. Također su bili svjesni i vlastite važnosti, te su u tadašnjem trenutku upravo oni morali preuzeti ulogu širenja i očuvanja hrvatskog, narodnog jezika. Sukladno tome članci su postajali sve kritičniji, a istarski glas sve glasniji. Novine su se sada obraćale izravno stanovništvu. Tako npr. navode: "*Zapamtite. Na ovom svijetu postoji samo jedan narod, čija djeca nemaju prava da se poučavaju u materinskom jeziku, a to je naš slavenski narod u Italiji.*"⁵⁹ A novine su razvile i vlastitu krilaticu, od tada dominantnu na gotovo svim stranicama, izravnu i vrlo jasnu, "*Širite Istarsku riječ*".⁶⁰

Odmah po talijanskoj okupaciji, fašisti kreću i sa sustavnim čistkama učitelja i kulturno-prosvjetnih djelatnika.⁶¹ Samo do siječnja 1923. godine bilo je pozatvarano ili talijanizirano više od 150 hrvatskih i slovenskih osnovnih i srednjih škola, a otpušteno oko dvjestotinjak učitelja i profesora.⁶² Iako su se pozivali na dekrete i zakone, fašisti su se, kako bi Istrane lišili i njihovih posljednjih prava, koristili metodama i mimo zakona, ne birajući sredstva kako bi demoralizirali učiteljske redove i njihova društva.⁶³ Primjerice, predsjednik "*Jugoslavenskog učiteljskog društva u Pazinu*", bio je skinut sa svog dugogodišnjeg položaja i premješten na mjesto podučitelja u školi. Ostali su predstavnici učiteljskih društava bili otpušteni iz službe pod izgovorom da nisu pravilno postupali prilikom popisa pučanstva.⁶⁴

⁵⁶ Uništenje naših škola, *Istarska riječ*, br. 44, 1923, str. 1.

⁵⁷ Čemu zakon, *Istarska riječ*, br. 44, 1923., str. 1.

⁵⁸ Kako ministar Gentili poštuje volju naroda, *Istarska riječ*, br. 46, 1923., str. 1.

⁵⁹ *Istarska riječ*, br. 48, 1923., str. 1.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 45.

⁶² Dukovski, Darko, Fašizam u Istri 1918.-1943., Pula, 1998., str. 243.

⁶³ Juriš na predstavnike učiteljstva, *Istarska riječ*, br. 11, 1923., str. 1.

⁶⁴ Isto.

Učitelje su premještali, prisilno umirovljivali, suspendirali, šikanirali i ponižavali.⁶⁵ U represivnoj kampanji protiv hrvatskih i slovenskih učitelja sudjelovala je i profašistička organizacija "*Federazione provinciale combattenti istriani*", čiji članovi nisu priznavali položene ispite slavenskim učiteljima u jugoslavenskim školama.⁶⁶ Ubrzo potom, fašističke su vlasti u Istru počeli slati talijanske učitelje koje je stanovništvo dočekalo s negodovanjem. U Buzet, tako dolazi jedna učiteljica iz Bologne na čiji se dolazak Buzećani osvrću sarkastičnim tonom: "*Iz Bolonje ravno u naš zapušteni kraj! Vražja potreba. Sad se bojimo da ne dobimo u selo koju učiteljicu iz Firenze.*"⁶⁷ Situacija se slijedećih godina sve više pogoršavala. Roditelji bi često u redakciju *Istarske riječi* slali dopise kako bi barem na neki način mogli izraziti negodovanje povodom toga što im djecu uče talijanski učitelji i pritom, nerijetko, vrše nasilje nad njima. O tome također izvještava *Istarska riječ*: "*Ti nesretnici ne znaju niti jedne riječi progovoriti u našem jeziku, kao što ni naša djeca u njihovom. Budući da naša djeca ne mogu da udovolje njihovom zahtjevu, jer ne poznaju kako spomenusmo, njihovog jezika, bivaju često puta nadareni učiteljskim šakama.*"⁶⁸ Međutim, nasilju se ovdje nije nadzirao kraj. U školskoj je obuci, tako zavladao, otprije poznati pruski recept "*što ne ide milom, ići će silom*"⁶⁹ Ukoliko bi djeca bila uhvaćena da pričaju na svome jeziku, učitelji bi im prijetili poznatom i isprobanom metodom, ricinusovim uljem, kojeg su često miješali s onim strojnim, na što su se djeca opravdano prestrašila i odbila daljnji odlazak u školu. Roditelji su odlučno podizali proteste, zahtijevajući povratak narodnih učitelja i učiteljica, na što su se školske vlasti, odlučile jednostavno oglušiti.⁷⁰ Suprotno tomu, karabinjeri su odlučili postrožiti svoje posjete narodnim učiteljima i umirovljenim profesorima u njihovim domovima. Tako 1925. godine *Istarska riječ* piše zanimljiv članak, gotovo komičnim tonom: "*U 8 sati navečer, došli su iznenada karabinjeri u kuću g. Vinka Šepića, umirovljenog učitelja. Došli su da mu pretraže stan. Rabota je trajala 2 sata. Našli su g. Šepiću, šest do sedam brojeva Istarske riječi i to slavodobitno odjeli sobom - i domovina je spašena.*"⁷¹ Iz navedenog se članka, lako može iščitati činjenica kako se istarsko stanovništvo na fašističke premetačine, već uvelike naviklo. Štoviše, bila im je komična talijanska paranoja i njihova misao o provođenju antifaašističke propagande u njihovim vlastitim domovima. Međutim, niti to nije bilo daleko od istine. Uvidjevši kako drugog izlaza nema i kako bi hrvatski jezik zaista mogao biti

⁶⁵ U znaku asimilacije, *Istarska riječ*, br. 9, 1923., 1.

⁶⁶ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 244.

⁶⁷ Dopis, *Istarska riječ*, br. 25, 1923., str. 2.

⁶⁸ Dopis, *Istarska riječ*, br. 2, 1924., str. 2.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Mjesto početnice - ricinusovo ulje, *Istarska riječ*, br. 41, 1924., str. 4.

⁷¹ Dopis, *Istarska riječ*, br. 8, 1925., str. 1.

iskorijenjen, novine su poticale roditelje da djecu uče materinjem jeziku u okrilju svojih domova, "*oci, majke, braćo, prijatelji i znanci, djeca vas mole da im pokažete, kako se srpsko-hrvatski čitaju i pišu slova..., Djeca vas mole!*"⁷² Ovaj apel roditeljima, ozbiljno je shvaćen i s oduševljenjem prihvaćen među mještanima istarskih sela. Tijekom 1926., kritika talijanskog obrazovnog sustava u novinama bila je sve više prisutna. Stanovnik Rovinja osvrće se na rad njihove seoske, osnovne škole ujedno otkrivajući i pravi cilj državnih dužnosnika: "*Ta škola ne pokazuje nikakvog napretka. Bit će da je tomu kriv ovdašnji italijanski učitelj. On se više posvećuje politici nego učenju. Glavna mu je briga italijanizacija našeg življa.*"⁷³

3.3. Težak položaj hrvatskog svećenstva

Nakon slavenskih učitelja, fašisti su veliku opasnost vidjeli u narodnom svećeničkom sloju. Upravo je svećenstvo, zahvaljujući svom djelokrugu rada: propovijedanjem, vođenjem liturgije, poučavanjem vjeronauka, dijeljenjem sakramenata i tomu slično, bilo povezano s istarskim stanovništvom i tako odigralo vrlo značajnu ulogu u očuvanju nacionalnih vrijednosti i ono najvažnije, očuvanju hrvatskog jezika. Važno je spomenuti kako nastojanja talijanskih vlasti da se u potpunosti odstrani hrvatski jezik, kako ih javne upotrebe, pa tako i crkve, nisu uvedena od strane fašista, već se s istim počelo prvoga dana po talijanskoj okupaciji.⁷⁴ 1919. godine, mornarički kapelan Quinci Giovanni Battista u Puli, obilazio je župnike i kapelane na području spomenutog grada. Pod izgovorom kako slavensko svećenstvo navodno širi prototalijansku propagandu, Quinci je u svom izvješću dao prijedloge o poduzimanju, po njemu nužnih mjera predostrožnosti. Smatra kako bi biskupska kurija u Poreču hitno trebala dati odredbe kojima bi se župnici i kapelani u služenju mise i dijeljenju sakramenata služili isključivo talijanskim jezikom. Situacija se slijedeće godine nije bitno mijenjala. Primjerice Ivan Ujčić, župnik iz Boljuna, sela u blizini istarskog Lupoglav, okarakteriziran je kao "*opasan i aktivan propagandist na talijansku štetu.*"⁷⁵ Ubrzo se dalo naslutiti kako Talijani nisu pristupili samo promijeni jezika već i postupnom mijenjanju bogoslužitelja.⁷⁶ Unatoč prognanstvu slavenskog svećenstva u Sardiniju ne bi li na taj način

⁷² Djeca vas mole, *Istarska riječ*, br. 7, 1926., str. 1.

⁷³ Dopis, *Istarska riječ*, br. 2, 1926., str. 2.

⁷⁴ Klen, Danilo, Neki dokumenti o svećenstvu u Istri, Zagreb, 1955., str. 5., 7.

⁷⁵ Isto, str. 11.

⁷⁶ Isto, str.

postigli mir i kako to Klen navodi "*razbili njihov hrvatski san o nekoj Jugoslaviji*", talijanski napori bili su ostvarivi tek nakratko, jer već 1920. godine, kako doznajemo zahvaljujući sačuvanim spisima, koje Klen navodi u svome djelu, svećenstvo i dalje nastavlja svoju "*prototalijansku propagandu*".⁷⁷ U liku i djelu poznatog Bože Milanovića, Talijani su uvidjeli "*jednog od najvatrenijih hrvatskih propagandista*".⁷⁸ Iako se u spisima koje Klen donosi, ne daju konkretni razlozi koji bi potkrijepili isto, smatraju kako bi bilo najbolje da se Milanović smijeni i pošalje u neki drugi kotar, a ne u Tinjan kako je to bilo predviđeno. U Tinjan bi po mogućnosti trebalo poslati "*svećenike talijanskih osjećaja, čija je prisutnost potrebna ne samo zbog dušobrižništva, već i zbog umirivanja pomenutih krajeva*".⁷⁹

1921. godine, fašisti kreću i s vršenjem nasilja nad župnicima i kapelanima. Uništavaju njihova domaćinstva, prijete im i fizički ih maltretiraju, a potom zatvaraju u zatvore. Svećenici su, strahujući za vlastiti život bili primorani iseliti iz svojih donedavnih župa.⁸⁰ Od tada nadalje, započinju sustavna praćenja slavenskog svećenstva od strane represivnih organa kao što je bila "*Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale*" i karabinjera, a posebice nakon dovođenja Gentilijeve školske reforme. "*Protudržavni elementi*", "*neprijatelji Italije*", "*vatreni hrvatski propagatori*", samo su neki primjeri, etiketirani slavenskom svećenstvu.⁸¹ Da bi stvar bila još ozbiljnija, svećenici bi bili optuživani za organizaciju tajnih škola "*scuole clandestine*", u kojim su tobože, poučavali na narodnom jeziku.⁸² U tu je svrhu, 1923. godine izdan novi zakon, koji je u nastavi vjeronauka nižih razreda pučkih škola, jasno branio predavati na hrvatskome jeziku molitve i poznavanje temeljnih istina kršćanske vjere, kratke i jasne mudre izreke te lako shvatljive priče izvađene iz Svetog Pisma. Učenje ovih "*svetih stvari*" pripalo je novim talijanskim učiteljima, dok su slavenski svećenici bivali isključeni iz školstva.⁸³ Štoviše, fašistički je vrh novčano potpomagao talijanske svećenike, u početku s 500 lira, dok su za svoj rad kasnije dobivali i do 3 000 lira. Na taj su način, novčanim stimulacijama, osigurali njihovu prisutnost u Istri kako bi nastavili "*širiti italijanstvo u našim krajevima*".⁸⁴

O daljnjem progibanju jezika u crkvi svjedoče nam događaji na Uskrs, 1923. godine u tršćanskoj župi sv. Antuna Novskog, u kojoj je župnik istog dana morao ukinuti pjevanje na

⁷⁷ Isto, str. 11.

⁷⁸ Isto, str. 12

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto, str. 13.

⁸¹ Dukovski, Darko, Fašizam u Istri 1918.-1943., Pula, 1998., str. 244.

⁸² Isto.

⁸³ I vjeronauk ima da bude sredstvo poitalijančevanja naše djece, *Istarska riječ*, br. 45, 1923., str. 1.

⁸⁴ Klen, Danilo, Neki dokumenti o svećenstvu u Istri, Zagreb, 1955., str. 63.

slovenskome jeziku.⁸⁵ Novi tršćansko-koparski biskup, g. Angelo Bartolomasi, najzad je ukinuo i cjelokupno slovensko vođenje liturgije.⁸⁶ Fašistička zastrašivanja vremenom su postala itekako čest slučaj. U Vodnjanštini su tako, upali u stan župniku, don Franu Liviću, inače jugoslavenskom državljaninu. Župniku su zapalili vrata, razlupali ih sjekirama i provalili u kuću. Livić je bosonog uspio izmaći provalnicima, no njegova je sluškinja bila napadnuta na najnedostojniji i najsrमतniji način, što nažalost nije bio jedini takav slučaj zabilježen u Istri i Sloveniji.⁸⁷ U Buzetu je, 1925., svećenik Frane Peršić, bez ikakvog razloga zatvoren u buzetski zatvor da bi sljedećeg dana bio uhićen.⁸⁸ U Pazinu je svoje svećeničko zvanje vršio velečasni Franjo Jurinčić, koji je nakon pritiska fašista bio prisiljen migrirati u Kraljevinu SHS. Drugi je slučaj, izvršen na lovranskom kapelanu koji je Lovran morao napustiti unutar 24 sata.⁸⁹ U Žminju, Talijani su navalili na župnika Mirka Glavića, od kojeg su zahtijevali da propovijeda na "državnom jeziku". Župnika u Zrenju, fašisti su pretukli do krvi i prema Radetiću *"izbili mu nekoliko zuba"*, a nekolicinu vjeroučitelja i svećenika natjerali su na ispijanje pune čaše ricinusova ulja.⁹⁰ Veliku ulogu u očuvanju narodnog jezika i pružanju otpora talijanskim vlastima, imao je novi tršćanski biskup Luigi Fogar, Talijan iz Furlanije. Naime, nakon što je Fogar zasjeo na biskupsku stolicu, rukovodeći organi provincije bili su sigurni kako su trajno riješili pitanje otpora uklanjanju hrvatskog i slovenskog jezika iz crkvene upotrebe.⁹¹ No kako ni on nije zadovoljavao sve fašističke kriterije, ubrzo je i sam postao njihovom novom metom. Fogar je svojevremeno tvrdio: *"Hrvati i Slovenci ne mogu odjednom postati dobri Talijani; treba dakle iz njih najprije napraviti dobre građane. Da bi se to postiglo, treba iznad svega poštivati njihovu svetu jezičnu baštinu i ne samo ne priječiti njihovo organiziranje na kulturnom i ekonomskom polju, nego ga što više favorizirati i podupirati."*⁹² Radi ovakvog razmišljanja i kasnijih postupaka u budućnosti, a koji su se neupitno kosili sa željama fašista, Luigi Fogar bio je udaljen s položaja tršćanskog biskupa.

Istarska riječ nije štedila na kritikama i podrugljivim riječima upućenim talijanskom svećenstvu. Protestiranje talijanskog svećenika zbog razgovora vjeroučitelja na slavenskome jeziku, novine su okarakterizirale *"smiješnim"*, a svećenika, *"nesretnim popom koji nema*

⁸⁵ Proganjanje našeg jezika u crkvi, *Istarska riječ*, br. 12, 1923., str. 3.

⁸⁶ Dopis, *Istarska riječ*, br. 2, 1923., str. 2.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Dopis, *Istarska riječ*, br. 12, 1925., str. 4.

⁸⁹ Naša kalvarija, *Istarska riječ*, br. 10, 1923., str. 1.

⁹⁰ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991.*, Poreč, str. 167.

⁹¹ Klen, Danilo, *Neki dokumenti o svećenstvu u Istri*, Zagreb, 1955., str. 19.

⁹² Isto, str. 22.

mira", "ne će konvivenca".⁹³ Međutim, ni stanovnici Istre nisu ostali ravnodušni na cjelokupnu situaciju. Primjerice, putem dopisa iz Pomera, sela nedaleko Medulina, saznajemo kako je tamošnji talijanski svećenik osnovao ženski pjevački zbor samo da bi pjevači prestali pjevati na srpsko-hrvatskom jeziku. Nato se stanovnik Pomera osvrće sarkastičnim tonom: "Kada ženske pjevaju mi se samo smijemo. Imamo i zašto. One tako ružno pjevaju, da upravo tjeraju narod iz crkve."⁹⁴ Iako zadešeni nimalo zavidnom situacijom, Istranima nikada nije ponestalo smisla za humor.

Iz svega navedenog, vidljivo je kako su hrvatski učitelji i svećenici zbog govora na narodnome jeziku i njegovog podučavanja, bili izloženi najvećim nasiljima i progonima.⁹⁵ Međutim, svećenstvo se usprkos navedenom, ipak uspjelo održati, zahvaljujući jakoj i utjecajnoj crkvenoj organizaciji koju Mussolini nikada nije uspio ugraditi u svoj korporativni sustav.⁹⁶

3.4. Zakoni o promjeni toponimije, imena i prezimena

Prema riječima Hrvoja Mezulića, predfašistička Italija pobijala je slavenstvo u svojim granicama bez postojećeg plana, dok je fašizam uveo ovu akciju u izgrađeni program, dobro osmišljenog sistema. 28. ožujka 1923. godine, zakonskim dekretom broj 800., najprije se mijenja čitavo mjesno nazivlje Julijske Krajine.⁹⁷ Ovom zakonskom podlogom vlasti su mogle promijeniti hrvatske i slovenske nazive mjesta iz "praktičnih razloga" u talijanska, ne bi li konačno od Istre stvorili "*provinciu Italianissimu*".⁹⁸ Da bi se navedeno što bolje moglo provoditi, stvorena je posebna komisija koja je sastavljala listu postojećih lokalnih naziva, a potom našla ili izmislila odgovarajuća talijanska imena.⁹⁹ Stanovništvo je ubrzo moglo vidjeti promjene prilikom napuštanja ili dolaska u svoje selo. Na ulazu i izlazu iz svakog sela nalazila se tabla s crveno-bijelo-zelenom trakom u lijevom uglu s promijenjenim talijanskim nazivom.¹⁰⁰ Štoviše, iz dopisa stanovnika Buzeta, doznajemo kako table u selima nisu bile

⁹³ Dopis, *Istarska riječ*, br. 17, 1926., str. 2.

⁹⁴ Dopis, *Istarska riječ*, br. 3, 1925., str. 2.

⁹⁵ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 166.

⁹⁶ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 244.

⁹⁷ Mezulić, Hrvoje, Jelić, Roman, *O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta*, Zagreb, 2005., str. 23.

⁹⁸ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 154.

⁹⁹ Mezulić, Hrvoje, Jelić, Roman, *O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta*, Zagreb, 2005., str. 23.

¹⁰⁰ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 155.

jedini takav slučaj, već bi se na svakoj trgovini, gostionici i posujilnici, nalazile ploče na talijanskom jeziku, iako su bili dopušteni i hrvatski nazivi.¹⁰¹

Već u prosincu iste godine, svjetlo dana ugledao je novi dekret, koji se ovog puta doticao hrvatskih i slovenskih krsnih imena, jer su prema mišljenju talijanskih vlasti, takva bila smiješna. No zakon o promjeni krsnih imena, nije proveden s lakoćom kao onaj iz ožujka 1923., zbog negodovanja i otpora roditelja djece.¹⁰² Sudeći prema talijanskom civilnom zakonu, roditelji su bili dužni krstiti svoju djecu u općinskim uredima pa tek onda u crkvi. Zanimljiv je slučaj seljaka iz Pregare, sela u blizini općine Kopar, kojeg u cijelosti prenosi *Istarska riječ*. Pregarčanin u prisutnosti dva svjedoka dolazi na općinu s namjerom civilnog krštenja svog djeteta. Na pitanje općinskog činovnika koje ime želi dati svom novorođenom sinu, seljak odgovora Oskar Miroljub. "*No signore!, Ora siamo sotto l'Italia e piu non si lascia scrivere i novi stranieri!*"¹⁰³

1926. godine, spomenuti je zakon protegnut i na područje južnog Tirola, gdje su se prezimena, prema fašističkom mišljenju, latinskog porijekla, ali vremenom iskvarena, također mijenjala u "prvobitni" talijanski oblik. Slijedeće 1927., zakon se dodatno postrožio. Novi prokurator za Istru, tvrdio je kako unatoč upornom provođenju talijanizacije imena u Istri, još uvijek ima roditelja, koji djeci odbijaju dati talijanska imena, u čemu je vidio direktan prosvjed istarskog stanovništva protiv potalijančenja njihova kraja.¹⁰⁴ Vrhunac je bila odluka ministra pravosuđa, Alfreda Rocca koji je zahtijevao ispravak krsnih isprava živih osoba iako su im imena nadjenuta prije donošenja zakona.¹⁰⁵ O cijelom postupku detaljno je izvještavala *Istarska riječ* koja je svoj članak temeljila na talijanskom listu "*Gazzetta Ufficiale*". Prema istom, novi zakon od ožujka 1928., točno određuje kakva se imena smiju dati novorođenoj djeci. Zakon je branio ona imena "*koja su smiješna ili sramotna, koja vrijeđaju javni red, nacionalna i vjerska čuvstva.*"¹⁰⁶ Nadalje, u obzir nisu dolazila imena koja potječu od zemljopisnih, ni ona koja bi mogla otkrivati hrvatsko ili slovensko porijeklo djece. U suprotnom, prekršitelji bi bili kažnjeni prema, za to predviđenim, člancima civilnog zakona.¹⁰⁷

¹⁰¹ Dopis, *Istarska riječ*, br. 12, 1923., str. 2.

¹⁰² Mezulić, Hrvoje, Jelić, Roman, O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta, Zagreb, 2005., str. 23.

¹⁰³ Dopis, *Istarska riječ*, br. 13, 1926., str. 4

¹⁰⁴ Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč, str. 157.

¹⁰⁵ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 47.

¹⁰⁶ Zakon o imenima, *Istarska riječ*, br. 12, 1928., str. 2.

¹⁰⁷ Isto.

Početak mijenjanja prezimena, seže još u 1921. godinu, kada Pier Domenico Schiavi, komesar općinskog poglavarstva u Labinu, povjerljivim rješenjem, broja 5672, na vlastitu ruku sastavlja popis svih hrvatskih prezimena istarskog područja, istovremeno dekretirajući nova s posebnim naglaskom da se imaju izbjegavati ona na "ch" ili "č", te nalaže svim župnim uredima i školama da ubuduće moraju rabiti ista.¹⁰⁸

Ozbiljniju podlogu mijenjanju prezimena, dao je Trentski zakon, izglasan 1. listopada 1926. godine. Prema zakonu, sve su obitelji u pokrajini Trento morala nositi talijanska prezimena. O navedenoj temi, zanimljiv članak donosi tršćanski "*Piccolo*", koji smatra da su u posljednjih 60-ak godina austrijske vlasti nad područjem Julijske Krajine, slavenski svećenici u svojim maticama iskvarili sva talijanska prezimena, pišući ih slavenskim pravopisom.¹⁰⁹ Sudeći prema *Istarskoj riječi*, bila su to tek puka novinska naklapanja koja se nisu ticala Istre i njezinih stanovnika. Međutim, već od travnja 1927. godine isti je zakon na želju prefekta, a potvrdu cara Viktora Emanuela III., počeo značiti za cjelokupan teritorij Julijske Krajine, pa tako i za Istru. 1. članak zakona predvidio je promjenu prezimena koja završavaju na "ić", "vić" i sl., dok prema 2. članku, niti jednoj osobi na području Istre nije se smjelo nasilno mijenjati prezime, što je ostalo tek mrtvim slovom na papiru.¹¹⁰ Cjelokupna je stranačka i državna mašinerija, nasrnula na istarsko stanovništvo uključujući i pripadnike slovenske narodnosti.¹¹¹ Ovoga puta, *Istarska riječ* nije imala sarkastičnih komentara i rečenica punih zajedljivih tonova, već hladno javlja stanovništvu odluku tršćanskog prefekta koji je imenovao posebnu komisiju sa zadaćom proučavanja i provođenja promjene prezimena.¹¹² S 15. brojem koji izlazi 1928. pa nadalje, na stranicama ovih novina, dominiraju popisi hrvatskih prezimena poredanih abecednim redom i njihove inačice u talijanskom jeziku. Od 1928.-1930. godine, na taj je način promijenjeno oko 20 000 prezimena čime se ujedno mijenjala i etnička slika Istre.¹¹³

¹⁰⁸ Mezulić, Hrvoje, Jelić, Roman, O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta, Zagreb, 2005., str. 65.

¹⁰⁹ O prezimenima u ovim našim krajevima, *Istarska riječ*, br. 40, 1927., str. 3.

¹¹⁰ Mezulić, Hrvoje, Jelić, Roman, O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta, Zagreb, 2005., str. 71.

¹¹¹ Isto, str. 71., 72.

¹¹² Promjena prezimena, *Istarska riječ*, br. 20, 1927., str. 2.

¹¹³ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 47.

3.5. Cenzura i gašenje tiskovina

U odnosu na druge hrvatske pokrajine, Istra je imala vrlo dobro razvijenu tiskarsku djelatnost, od izrazite važnosti za svoje stanovništvo. "*Naša Sloga*", bile su prve istarske novine izašle 1870. godine. List je neprekidno izlazio do 1916., kada je usred ratnih prilika obustavljen. Uz *Našu slogu*, u prvim desetljećima 20. st., na području Kvarnera i Istre izlazili su listovi "*Prava naša sloga*" u Opatiji i "*Narodni list*" Viktora Cara Emina te dr. Ivana Pošćića.¹¹⁴ Pod vodstvom učiteljskih organizacija, izlazila su i dva stručna glasila, "*Narodna prosvjeta*" u Puli i glasilo "*Hrvatski list*" u Pazinu. Na izuzetno dobrome glasu bile su dnevne novine "*Hrvatski list*", koje su se počele tiskati u Puli 1915. posredstvom tiskara Josipa Krmpotića. U Istri su također izlazile i novine prilagođene manjinskome stanovništvu na njihovim jezicima, primjerice list "*Il diritto croato*", njemački dnevnik "*Polaer Tagbltt*" i ostali.¹¹⁵

U prvim momentima fašističke vladavine, bile su zabranjene sve novine koje nisu bile naklonjene fašističkom režimu. Ukoliko se novinama i nije branila aktivnost, bile bi pod strogom cenzurom s ciljem potpune likvidacije hrvatskog i slovenskog tiska.¹¹⁶ Navedenom je pridonijela i spomenuta Gentileova reforma, koja je korak po korak izbacivala nastavu na hrvatskome jeziku što je u konačnici dovelo i do prestanka izlaženja hrvatske štampe.¹¹⁷ Prvih dana po dolasku Talijana, na području tiskarske djelatnosti, dogodile su se očite promjene. Svi oni koji su smatrani braniteljima hrvatskog jezika, profesori, svećenici, intelektualci pa i izdavači novina, bili bi uhićeni i odvođeni u zatočenje u Sardiniju. Ubrzo su razorene i spaljene gotovo sve hrvatske tiskare, Krmpotićeva u Puli, "*Pučkog prijatelja*" u Pazinu, *Edinost* u Trstu i naposljetku, "*Narodna tiskara u Gorici*".¹¹⁸ Već 22. listopada 1923., izdana je naredba kojom se zabranjuje izlaženje slavenskog tiska ukoliko se sav tekst nije prevodio na talijanski jezik. O navedenom nam svjedoči i *Istarska riječ*, koja je od istog dana, osim hrvatskog naziva novina, u podnožju nosila ime "*La voce dell' Istria, settimanale di cultura, economia, e politica del popolo d'Istria*". Od 24. listopada, u istarskoj se pokrajini zabranjuje izdavanje novina, štampanih u slovenskom i hrvatskom jeziku, ukoliko nisu popraćene točnim i jasnim talijanskim prijevodom naslova, članaka, dopisa, objava itd. Nadalje za prijevod,

¹¹⁴ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 197.

¹¹⁵ Isto, str. 199., 200.

¹¹⁶ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 245.

¹¹⁷ Mezulić, Hrvoje, Jelić, Roman, *O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta*, Zagreb, 2005., str. 24.

¹¹⁸ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 201.

morala su se upotrebljavati jednaka slova kojima je pisan tekst u originalu. U potpisu naredbe, stajalo je ime prefekta Alberta Giannonia.¹¹⁹ Ovom su naredbom, talijanske vlasti u Istri, stekle pravo zapljene novina koje nisu ispunjavale dane uvjete.¹²⁰ *Istarska riječ* je od tada nadalje bila na meti, gotovo svakodnevnih opomena, oduzimanja ili čak ne bi stizala svojim pretplatnicima. Urednici bi nerijetko pisali vrlo sarkastične, podrugljive tekstove na računa fašističkog režima, ali i članke u kojima su htjeli dočarati realnu sliku istarskog stanovništva pod talijanskom okupacijom, naširoko objašnjavajući gospodarske, socijalne, kulturne probleme, upozoravajući pritom na represiju i nasilje koje je već tada bilo gotovo "normalna stvar". 1926. godine, upravo je zbog ovakvih članaka i pristiglih opomena na koje se nije osvrtao, s položaja urednika smijenjen "odgovorni ravnatelj, gospodin Stari Ivan, okrivljen za objavljivanje *"neistinitih vijesti i tendencioznih tumačenja, koja kao takva mogu uzbuditi duhove uz pogibalj za javni red te kretanja smjerom protivnom načelu nacionalne discipline."*¹²¹

25. ožujka 1927. godine, izdan je nacrt likvidacije hrvatskog i slovenskog tiska, koji je odobrio sam Mussolini i Veliko fašističko vijeće. Prefekti Julijske Krajine, postupno su zatvarali uredništva svih slavenskih tiskovina.¹²² 1928. godine, objavljen je još jedan dekret, koji je ovaj puta branio da urednik novina bude osoba koja nije bila član fašističkog, novinarskog sindikata. Iako su gotovo svi hrvatski urednici, slali molbu za primitak u fašistički sindikat, ista im je bila odbijena. Naposljetku, 10. siječnja 1929., obustavljeni su svi hrvatski i slovenski listovi u Istri, Trstu i Gorici, a između ostalih, sa svojom je aktivnošću morala prestati i *Istarska riječ*.¹²³

¹¹⁹ Prefekt istarske pokrajine, *Istarska riječ*, br. 42, 1923., str. 1.

¹²⁰ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 245.

¹²¹ Opomenuti, *Istarska riječ*, br 30, 1926., str. 3.

¹²² Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 246.

¹²³ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 204.

4. GOSPODARSTVO I ŽIVOTNI UVJETI ISTARSKOG STANOVNIŠTVA

Uspostava talijanske vlasti izazvala je zastoj u ekonomskom i gospodarskom životu Istre.¹²⁴ Još za vrijeme mletačke vlasti, Talijani su bili privučeni bogatstvom soli i šumskim predjelima na području Motovuna, čije su drvo iskorištavali za razvoj brodogradnje. Nametavši im goleme carine i poreze, uništena je gotovo svaka djelatnost istarskog pučanstva.¹²⁵ Situacija nije bila puno bolja ni u austrijskom djelu pokrajine. Tadašnja Pazinska grofovija bila je razdijeljena na nekoliko banata, no niti u jednom nije postojalo jače kulturno ili gospodarsko središte. Konačno po povlačenju Mletaka, Istra bilježi gospodarski procvat zemlje, zahvaljujući novim vlasnicima, Francuzima i nešto pravednije provedenom Napoleonovom zakonodavstvu. 50.-ih godina 19. st. grade se i prve željezničke pruge Divača-Pula i Trst-Herpelje. Trst, tada slobodna i najveća pomorska luka u svome razvoju doseže vrhunac, dok se u Puli gradi velika ratna luka za potrebe austrougarske mornarice. Upravo tada započinje gospodarski i trgovački preporod Istre koji će potrajati do trenutka talijanske okupacije.¹²⁶ U poratnim godinama u Istri je dominiralo većinom agrarno društvo, unatoč postojanju malih industrijskih zona, koncentriranih u većim središtima poput Pule, Poreča, Rovinja, Vodnjana i Labina, pa se u gradskim predjelima razvio trgovački i radnički sloj slobodne trgovine.¹²⁷ Talijani su se bavili gradskim zanimanjima te u rukama držali cjelokupnu financijsku moć, dok su seoski poslovi pripali Hrvatima, bez ikakvog gospodarskog i političkog utjecaja, pa su samim time bili gotovo marginalizirani.¹²⁸ Stradali seljaci u ratu vraćali su se na svoja zapuštena ognjišta i vinograde, dok ratni veterani i invalidi, gotovo pa se i više nisu uklapali u svoja nekadašnja zanimanja. Obećana talijanska pomoć nije pristizala.¹²⁹ Prevladavala je nezaposlenost. Samo 1923. godine bilo je oko 22 000 nezaposlenih u graditeljskim djelatnostima, rudarstvu i hotelijerstvu. Mnogi od njih završili su na ulici, bez mogućnosti razvoja, bilo kakve, za život važne egzistencije. Većina nezadovoljnika se pridružila fašističkim organizacijama nadajući se gospodarskoj potpori, koja je i ovdje izostala.¹³⁰ Cjelokupno istarsko građanstvo, dodatno su potresle glasine o

¹²⁴ Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb, 2008., str. 133.

¹²⁵ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 58., 59.

¹²⁶ Isto, 60.

¹²⁷ Dukovski, Darko, *Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.)*, Zagreb, 2010., str. 51.

¹²⁸ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 139.

¹²⁹ Dukovski, Darko, *Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925.-1931. (u okvirima opće fašizacije istarskog društva)*, *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2 No. 4-5, (6-7), 1993., str. 676.

¹³⁰ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 139.

ukinuću Vrhovnog zapovjedništva vojnog i mornaričkog uporišta u Puli.¹³¹ Prema statistikama *Istarske riječi*, zatvaranje arsenala pogodilo je tada više od 20 000 istarskih žitelja.¹³² Veliko austrougarsko, vojno brodogradilište, koje je zapošljavalo oko 7 000 radnika, zbog ne primanja narudžbi, naposljetku je propalo.¹³³ Od značajnog središta, Pula je ubrzo postala gradom nezaposlenih, a do 1924. godine, broj stanovnika bio je reduciran.¹³⁴

4.1. Porezi

Gospodarstva su propadala, zemlja osiromašivala, a prihodi podbacivali.¹³⁵ Dodatni pritisak stanovništvu bili su visoki nameti. Od 1921. godine seljaci su plaćali osobni porez, porez najamnine, kućarinu, općinske, pokrajinske i željezničke dodatke te porez na posjed.¹³⁶ 1923., prema naredbi o vinskome porezu, seljak je bio dužan platiti 20 lira po hektolitr u svojoj konobi, na račun općenitog vinskog poreza i još nekoliko lira po hektolitr za općinske i pokrajinske prireze.¹³⁷ Po utemeljenju zakona, svi vinogradari i trgovci morali su u roku od 5 dana prijaviti količinu vina u svojim skladištima, a iz zakona nisu bile izuzete ni bačve onog pokvarenog.¹³⁸ Ovako visoki porezi učinili su istarsko vino nekonkurentnim na unutarnjem tržištu što je u konačnici dovelo do potpunog kolapsa u njegovoj proizvodnji.¹³⁹ Sada, kada više nisu imali konkurencije, Talijani su nesmetano mogli izvoziti vlastito vino na strana tržišta.¹⁴⁰ Prema navodima *Istarske riječi*, seljaci su morali plaćati poreze i na drva u visini od 15 do 20 lira, na stoku 40 lira, do 50 lira za finiju ribu, 20 lira za ulje te 1 do 2 lire za kokoši.¹⁴¹ Reakcija talijanskih vlasti na cjelokupnu situaciju, bila je vidljiva uoči izbora 1924. godine. Fašisti su tako, osim gospodarskih poboljšanja, najavili popravak starih te gradnju novih cesta i prometnica, mostova, zamjenu trošnih kruna, no dotadašnja iskustva, seljacima nisu dozvoljavala da nasjednu na dana obećanja.¹⁴² Štoviše, porezi su se iz godinu u godinu povećavali. 1925., seljaci su morali plaćati porez i na svinje, zaklane u svojim

¹³¹ Dopis, *Istarska riječ*, br. 1, 1923., 2.

¹³² Dopis, *Istarska riječ*, br. 8, 1923., 2.

¹³³ Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb, 2008., str. 133.

¹³⁴ Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 110.

¹³⁵ Isto, str. 19.

¹³⁶ Dukovski, Darko, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., str. 148.

¹³⁷ Povećanje bijede u Istri, *Istarska riječ*, br. 11, 1923., str. 4.

¹³⁸ Gospodarstvo, *Istarska riječ*, br. 11, 1923., str. 2.

¹³⁹ Dukovski, Darko, *Hrvatska povijest u 20. st.*, Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 54.

¹⁴⁰ Gospodarstvo, *Istarska riječ*, br. 45, 1923., str. 3.

¹⁴¹ Dopis, *Istarska riječ*, br. 12, 1924, str. 2.

¹⁴² Kako naš prosti seljak misli o italijanskim obećanjima, *Istarska riječ*, br. 16. 1924., str. 4.

domaćinstvima.¹⁴³ Zbog sverastućih nameta, stanovništvo je bilo primorano zaduživati se, što je svojevremeno, oštro kritizirala *Istarska riječ*. "*Kad posuđuješ novac, znaj, da si već onaj čas stao prodavati svoje imanje.*", "*Posuđeni novac jest kao kapara na tvoje oranice, livade, kuću i dvorište*".¹⁴⁴ Unatoč tome, nemogućnost isplaćivanja nametnutih, velikih svota, mještane je primorala na traženje zajmova kod Talijana, koje bi dobili uz velike kamate.¹⁴⁵

4.2. Poljodjelstvo, rudarstvo i javni radovi

Agrarna je situacija bila nešto drugačija, no nestalna, jer bi zbog vremenskih prilika i uroda, varirala iz mjeseca u mjesec.¹⁴⁶ Gotovo da nema istarskog sela, koje se nije potužilo *Istarskoj riječi*, a dopisi ovih novina vjerno su dočarali bijednu situaciju stanovništva. U članku pod nazivom "*Narodni jadi*", novine su objavile: "*Ljetine su većinom bile slabe ili nikakve. Što ne uništi tuča, obori suša. Ako imaš koju kravicu ili vola, nemaš za njih, dosta paše, ako pak imaš paše, navale oni od poreza, pa uzmu, što nađu. Jedino bi od vina mogao da izbiješ koju paru za porez, ali kome da ga prodaš? Nema kupaca, a vino i tako se ono mora da kvari u podrumima.*"¹⁴⁷ Nadalje, "borba za žito", Mussolinijev eksperiment, koji je Istru trebao pretvoriti u žitnicu, naposljetku ju je uništio. Povećavale su se oranice i oranične kulture, na račun vinograda i maslinika, smanjenih za gotovo 50%. S druge strane, stanovništvo Istre, ukoliko nije htjelo umrijeti od gladi, moralo se pokoriti uvjetima tržišta koje su diktirale državne vlasti.¹⁴⁸ Seljaci su bili stimulirani nagradama koje bi dobivali, ako bi se iskazali pri sjetvi velikih količina obradivih površina, pa su iz redakcije *Istarske riječi*, pristizale i prve pohvale na Mussolinijev račun. "*Vrlo je pohvalno, što je Prvi ministar Mussolini, navijestio tzv. "borbu za žito". Tu borbu nije samo navijestio već je i provodi. On je zajedno s kraljem otišao nedavno u polje, da na svoje oči vidi, kako su usjevi uznapredovali.*"¹⁴⁹ Neke su novine donosile i slike na kojima se kralj i njegov prvi ministar, probijaju između klasja.¹⁵⁰ Također, vlasti su stimulirale i uzgoj oraničnih kultura pšenice, kukuruza i krumpira dobrim otkupnim cijenama, savjetima, oslobađanjem od poreza te

¹⁴³ Dopis, *Istarska riječ*, br. 2, 1925., str. 3.

¹⁴⁴ Tko je dužan i na Božić je tužan, *Istarska riječ*, br. 36, 1924., str. 3.

¹⁴⁵ Što da činimo, *Istarska riječ*, br. 2, 1925., str. 1.

¹⁴⁶ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 53.

¹⁴⁷ Narodni jadi, *Istarska riječ*, br. 2, 1925., str. 1.

¹⁴⁸ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 54.

¹⁴⁹ Pomoć našem seljaku, *Istarska riječ*, br. 30, 1926., str. 1.

¹⁵⁰ Isto.

jeftinim sjemenjem. Bilo kako bilo, zbog slabog uroda, Istra je na koncu i dalje bila osuđena na uvoz žita.¹⁵¹

Unatoč tomu što nije imala jače razvijeno poljodjelstvo, u svom je podzemlju obilovala količinama ugljena i boksitom iz kojeg se vadio aluminij. Osim toga, obilovala je i količinama raznovrsnog, građevinskog materijala poput kamena, slabijih vrsta mramora i granitom. Radnici u rudnicima bili bi nedovoljno plaćani za svoj mukotrpan rad. Iako su vjerovali da bi Istra mogla postati "malim Ruhrom", konkurencija materijalima bila je prevelika, a rudnici, posebice oni na prostoru labinštine, uskoro su pozatvarani, ostavljajući tako stotine nezaposlenih radnika na cesti.¹⁵² O vrlo ozbiljnoj gospodarsko-ekonomskoj situaciji koja je zavladała gotovo cijelom Istrom, svjedoči nam i izvješće fašističkog federalnog sekretara Luigia Bilucaglie od 16. studenog 1925. godine. Bilucaglia tada daje niz prijedloga ne bi li se gospodarstvo unaprijedilo, no cilj istih bio je vratiti društvu izgublenu vjeru u fašizam.¹⁵³ Prijedlozi su se ticali rješavanja problema vodoopskrbe, te obnove poljoprivrednih kredita, kako bi upropašteni istarski seljak dobio mogućnost preživljavanja. Nadalje, prijedlozi su podrazumijevali i izgradnju novog prometnog sustava provincije koji bi omogućio povezanost između sela i većih gradskih središta, a samim time i bržu migraciju ljudi. Konkretnijih rješenja ipak nije bilo na vidiku.¹⁵⁴ Da bi smirio nezadovoljno stanovništvo, fašistički je vrh ponudio i razne javne radove u vidu popravljavanja i gradnje novih cestovnih prometnica, što je među ljudima izazvalo veliko zadovoljstvo. "*Dela se otvaraju, Istra postat će mala Amerika!*"¹⁵⁵, samo su neki od radosnih poklika, koji će nakon izborne agitacije, vrlo brzo utihnuti. Uz općenito loše stanje cestovnih prometnica, važno je pitanje bilo i ono opskrbe vodom. Ljudi i životinje bili su primorani piti iz lokvi, za koje novine kažu, nisu najzdravije, ali ih niti nema u dovoljno velikoj količini da bi se stanovništvo zadovoljilo. Oni koji bi imali nešto više sreće, da bi došli do izvora vode, morali su propješačiti itekako dug put.¹⁵⁶ Ovakvi higijenski uvjeti i pomanjkanje novca za osnovne životne potrepštine, odnosili su i prve žrtve, među kojima je velik broj počinio samoubojstvo.¹⁵⁷

¹⁵¹ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 54.

¹⁵² Podzemno bogatstvo Istre, *Istarska riječ*, br. 43, 1926., str. 1.

¹⁵³ Dukovski, Darko, Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925.-1931. (u okvirima opće fašizacije istarskog društva), *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2 No. 4-5, (6-7), 1993., str. 679.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Dopis, *Istarska riječ*, br. 18, 1924., str. 2.

¹⁵⁶ Milasni "Secolo" o istarskoj bijedi, *Istarska riječ*, br. 25, 1925., str. 1.

¹⁵⁷ Dopis, *Istarska riječ*, br. 5, 1928., str. 3.

4.3. Novčarske ustanove i uništenje posujilnica

Gospodarsko osamostaljenje bio je još jedan cilj nacionalnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca. Kako je već spomenuto, hrvatski i slovenski seljaci bili su u podređenom položaju naspram talijanskih veleobrnika, trgovaca i bankara, pa iz tog razloga, vođe nacionalnog pokret na čelu s Matkom Laginjom, pristupili su organiziranju kreditnih zadruga, tzv. posujilnica. Istim bi seljaci dobivali zajmove i ono najvažnije, oslobodilo se velikih zaduživanja kod gradskih lihvara.¹⁵⁸ Djelokrug prvih zadruga bio je malen, u svakoj bi župi radila tek po jedna posujilnica. Prva takva istarska štedionica, bila je osnovana u Kopru još 1884. godine. Potom 1891., zaslugom Matka Laginje, osnovan je jedan od najvećih novčanih zavoda u Istri "*Istarska posujilnica*" u Puli, koja četiri godine nakon, dobiva vlastitu podružnicu u Pazinu.¹⁵⁹ 1903. godine, organizirana je i "*Gospodarska sveza*" s ciljem okupljanja društva i međusobnog pomaganja oko poreza i zajmova. Iz navedenog je vidljivo kako je upravo inicijativom Matka Laginje u razdoblju prije rata, u Istri izgrađena razgranata mreža zadružnih organizacija.¹⁶⁰ No već po njegovom završetku, iste će biti odsječene od svojih zavoda u Kraljevstvu SHS i Austriji, a nakon što su u Italiji vlast preuzeli fašisti, u zadružnim su organizacijama postavljeni fašistički komesari koji su ih sustavno upropaštavali, vjerujući kako one ne kriju samo ekonomske motive, već čine temelj političke i nacionalne samostalnosti hrvatskog stanovništva.¹⁶¹

Gospodarsko podčinjavanje slovenskog i hrvatskog društva od strane fašističkog režima kreće u trenutku podvrgavanja svijju novčarskih i financijskih ustanova u Puli, talijanskoj "*Cassi centrale delle casse rurali*". Upravo su u njihovom uništenju, fašisti vidjeli savršen način asimilacije tzv. inarodnih naroda. U početku su fašisti nerijetko, nasilnim putem prekidali skupštine istarskih posujilnica. Kako je gospodarska kriza 1923. godine bila na vrhuncu, "*Gospodarsko društvo*" u Baderni sazvalo je skupštinu, propisno prijavljenu talijanskim vlastima. Fašisti su najprije opkolili kuću, a potom bombom izbili vrata u potrazi za skupštinarima.¹⁶² Slična je situacija zabilježena u posujilnici u Puli, čija je skupština na brutalni način rastjerana.¹⁶³ Uz "*Gospodarsko društvo*" u Baderni je 1900. godine, osnovano i

¹⁵⁸ Klaić, Željko, Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918.-1924.), *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol. 4-5 No. (1994.-1995.), str. 87.

¹⁵⁹ Isto, str. 88.

¹⁶⁰ Isto, str. 90.

¹⁶¹ Isto, str. 91.

¹⁶² Radetić, Ernest, *Istra pod Italijom: 1918.-1943.*, 1991., Poreč, str. 132.

¹⁶³ Dopis, *Istarska riječ*, br. 3, 1923., str. 3.

"Društvo za štednju i zajmove", s ciljem poticanja ljudi na štednju uz novčano potpomaganje sa što nižim kamatama, ne bi li ih se tako spasilo od tada, rastućeg sloja lihvara, ali i političkih protivnika. Već 1925. društvo je bankrotiralo uslijed velikih zajmova i nedostatka smisla nadređenih za zadružnu organizaciju, prenosi *Istarska riječ*.¹⁶⁴ Iste su godine, prema novim zakonima, ukinute sve olakšice koje su do tada, uživale zadruge, glede poreza i taksi.¹⁶⁵ Najzad su propale hrvatske štedionice u Tinjanu, Sv. Petru u Šumi, Koprui, Sv. Antonu, Marezigama, Lanišću, Roču, Višnjaju i Roveriji.¹⁶⁶ Iako je prava akcija njihova uništenja predviđena za 1928., ideja je uspješno provedena 1929., a slijedeće godine već zaključena.¹⁶⁷

4.4. Istarsko stanovništvo u inozemstvu

Pogođeni lošom gospodarskom situacijom, velik broj Istrana emigrirao je u susjednu Jugoslaviju ili je novi dom potražio u prekomorskim zemljama.¹⁶⁸

Pred uhićenjima i odvođenju u zatočenje, najprije je bježala hrvatska inteligencija. Državno i općinsko činovništvo, hrvatske narodnosti, bez naročitih je progona, moralo napustiti zemlju pošto im je u Istri oduzeta svaka mogućnost življenja. Potalijančeni su svi javni i privatni uredi, hrvatski je jezik izbačen iz ustanova, u kotare, općine i sudove uvedeno je talijansko činovništvo, a u škole i vjerske ustanove, talijanski profesori i svećenici.¹⁶⁹ U pogledu iseljavanja, Istra je slovila kao prva u sklopu Kraljevine Italije. Istarsko je stanovništvo bilo dobro upoznato sa stanjem u Italiji te da u sklopu ove države, neće omogućiti primjeren životni opstanak u svojim domovima. Ni kršna istarska gruda nije bila u stanju dati hranu svojim stanovnicima koji su iz tih razloga "bježali" trbuhom za kruhom.¹⁷⁰

Ovakvi politički progoni Hrvata i Slovenaca, doveli su do njihovog prisilnog iseljenja u tadašnju Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, ali i pogranične zemlje poput Češke, Slovačke i Mađarske. Zagreb je kao glavno upravno i obrazovno središte Hrvatske, postao često utočište istarskih emigranata koji su upravo u ovome gradu svojim djelovanjem nastojali pokazati kako Istra kulturno, jezično, nacionalno, naposljetku i teritorijalno pripada

¹⁶⁴ Tko je kriv katastrofi naših društava u Baderni?, *Istarska riječ*, br. 1, 1925., str. 3.

¹⁶⁵ Novi porezi za zadruge, *Istarska riječ*, br. 1, 1925., str. 3.

¹⁶⁶ Dukovski, Darko, Fašizam u Istri 1918.-1943., Pula, 1998., str. 144.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ Goldstein, Ivo, Hrvatska 1918.-2008., Zagreb, 2008., str. 132.

¹⁶⁹ Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč, str. 237.

¹⁷⁰ Obećana zemlja, *Istarska riječ*, br. 16, 1923., str. 1.

Hrvatskoj.¹⁷¹ Posredstvom "*Hrvatske Zemaljske Vlade*" u Zagrebu osnovan je odsjek za istarske bjegunce. Studenti i ostala inteligencija, privremeno su se smjestili u Sirotištu na Josipovcu i sobama po raznim svratištima, dok je radnička klasa bila smještena u starim vojničkim barakama u Klaićevoj ulici.¹⁷² Iako su se kroz godine izbivanja iz Istre, pojedinci stopili s narodom istih običaja, vrijednosti i jezika, većina ih se ipak nije uspjela asimilirati zbog velike nostalgije i čežnje za svojim krajem. Glavna im je misao bila Istra i njihov povratak u nju. Iz tog razloga, već prvih su dana formirale razne organizacije i društva, putem kojih je istarska emigracija naglašavala svoje krvno pravo na staru postojbinu te ogorčeno vodila borbu protiv talijanskih okupatora.¹⁷³ 1922. godine, u baraci broj 5, u naselju "istarskih baraka" na Ciglani, emigranti su osnovali Prosvjetno i potporno društvo "*Istra*" sa zadatkom okupljanja emigranata, doprinošenju njihovoj druževnosti, razmjenjivanju informacija, davanja moralne potpore i organiziranja humanitarnih akcija te javnih predavanja.¹⁷⁴ Slično kao u Zagrebu, Istrani su se okupljali i u drugim gradovima tadašnje Hrvatske, pa su istoimena društva osnovana u Sušaku, Brodu na Savi, Osijeku, Splitu, Banja Luci, Dubrovniku te u susjednoj BiH, Srbiji i Makedoniji.¹⁷⁵ Zanimljivo je kako *Istarska riječ* gotovo da i nije prenosila vijesti o njihovoj djelatnosti u susjednim zemljama.

U *Istarskoj riječi*, oni Istrani koji se ni pod kojim uvjetima nisu željeli odreći svoje djedovine, mogli su čitati o donedavnim sugrađanima i njihovim iskustvima u prekomorskim zemljama. Iako su u Americi mogli živjeti u najvećoj slozi, nezaposlenost im je i dalje predstavljala glavni problem. Mnoge su radničke obitelji bile primorane živjeti u kokošinjcima i štalama zbog pomanjkanja financija i nemogućnosti plaćanja stanova.¹⁷⁶ Ubrzo stižu upozorenja kako nije poželjno novo iseljavanje u SAD, jer kako to *Istarska riječ* prenosi, prijeti nezaposlenost.¹⁷⁷ Osim Sjeverne Amerike i SAD-a, Istrani su utočište tražili i u Brazilu gdje ih je dočekala, nažalost, vrlo slična situacija. Spavali su u kolibama na goloj zemlji, bez kruha u dnevnoj prehrani.¹⁷⁸ Iako daleko od svoje domovine, moglo bi se reći da su istarski emigranti bili tijelom u Americi, no dušom u Istri. Svakodnevno je rastao broj pretplatnika na *Istarsku riječ*, pa su je tako 1925. čitali Hrvati u Philadelphiji i San Franciscu,

¹⁷¹ Jurkić, Mirko, Borba Istrana u Zagrebu za očuvanje hrvatskog identiteta 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, *Kroatologija*, Vol. 2 No. 1, 2011., str. 65.

¹⁷² Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč, str. 239.

¹⁷³ Isto, str. 241.

¹⁷⁴ Jurkić, Mirko, Borba Istrana u Zagrebu za očuvanje hrvatskog identiteta 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, *Kroatologija*, Vol. 2 No. 1, 2011., str. 66.

¹⁷⁵ Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč, str. 242.

¹⁷⁶ Dopis, *Istarska riječ*, br. 6, 1923., str. 2.

¹⁷⁷ Istrani ne selite u Ameriku, *Istarska riječ*, br. 48, 1923., str. 3.

¹⁷⁸ Ne selite u Braziliju, *Istarska riječ*, br. 4, 1924., str. 4.

vjerno prateći razvoj teške situacije kod kuće.¹⁷⁹ 1926., stižu pisma i iz Argentine, u kojima donedavni stanovnici Istre pozivaju na život u bratskoj slozi i jedinstvu kako bi na taj način prebrodili teški fašistički režim.¹⁸⁰ Slijedeće godine saznajemo za hrvatsko stanovništvo u Čileu i Francuskoj, koje se ubrzo vratilo domovini, bježeći pred besposlicom koja ih je i u inozemstvu zahvatila.¹⁸¹ Prema statistikama iz 1928. godine, iz Italije je 1923. iselilo 391 000 stanovnika, 1924. 377 000, 277 000 1925. godine, potom 270 000 1926., da bi do 1927. godine broj iseljenih pao na 35 942 stanovnika. Drugim riječima, ljudi su se pogođeni teškim životnim uvjetima i propisanim zakonima o useljeničkoj kvoti vraćali u Italiju, a među njima i hrvatsko stanovništvo u Istru.¹⁸²

¹⁷⁹ Tijelom u Americi, dušom u Istri, *Istarska riječ*, br. 55, 1925., str. 11.

¹⁸⁰ Pismo iz Argentine, *Istarska riječ*, br. 11, 1926., str. 1.

¹⁸¹ Emigracija, *Istarska riječ*, br. 12, 1927., str. 1.

¹⁸² Emigracija ide sve na manje, *Istarska riječ*, br. 12, 1928., str. 2.

5. ISTARSKA REAKCIJA NA TALIJANSKI REŽIM

Za vrijeme međuratnog razdoblja, istarsko je stanovništvo na vlastitim leđima osjetilo represivnu talijansku, nasilnu politiku. Reakcije su bile različite. Kao pojedinci reagirali su otvorenim građanskim neposluhom i bojkotom fašističkih reformi, primjerice neodazivanjem na izbore i služenju talijanske vojske.¹⁸³ Još u pretfašističkom razdoblju, došlo je do prvih oružanih sukoba. 1921. godine izbile su krvave, ali neuspješne, nacionalno-socijalne bune labinskih rudara i seljaka iz okolice Pule, sela na Proštini. Pružili su otpor vlastima zbog zabrane uporabe hrvatskog jezika, nacionalnih obilježja te napada na mještane. Otpor je pružalo oko tristotinjak seljaka pod vodstvom Ante Cilige, no ugušen je za dva mjeseca fašističkim spaljivanjem cijelog sela.¹⁸⁴ Brojne prosvjede organiziralo je i hrvatsko učiteljstvo i kler koji su se našli u najugroženijem položaju.¹⁸⁵ Otvoreno su se žalili i roditelji djece koji su svakodnevno upućivali kritike na račun talijanskih profesora. Mještani su talijanske učitelje smatrali nesposobnima te potpisivanjem različitih molbi uporno radili na njihovom smjenjivanju, no bezuspješno.¹⁸⁶ Revoltirani situacijom, prestali su slati svoju djecu u škole, ali i sami odlaziti na mise iz protesta tadašnjim župnicima, čija je zadaća bila, kako to oni kažu "da ih se posvema italianizira". Čak štoviše, putem *Istarske riječi*, obratili su im se riječima: "Ako sami ne možete pogaziti naše narodne svetinje, onda vam ni mi nećemo pomoći!...Jok! Radije ćemo poći tražiti svećenika, makar do same Učke, negoli se pokorimo tom političkom kortešatoru."¹⁸⁷ Iako je seljanima bio zabranjen bilo kakav oblik veličanja i prakticiranja narodnih običaja, jednom prigodom na Sveta tri kralja, istarski se mladići nisu libili pjevati pjesme duž sela Nove Vasi, kako bi na taj način ispoštovali jugoslavenske običaje. Naravno, čim su čuli za ono što su oni smatrali građanskim neposluhom, oružnici su odveli mladiće u porečki zatvor, kličući pritom "Evviva l'Italija!"¹⁸⁸ Sudeći prema *Istarskoj riječi*, fašisti su na dnevnoj bazi vrijeđali mještane i tvoreno ih izazivali. Jednog, sasvim običnog dana 1923. godine, u selu Veprincu, Talijani su vikali prema Hrvatima: "Vi ste neprijatelji talijanskog naroda. Vi ste neprijatelji Italije."¹⁸⁹ Na ovakve prozivke, Istrani nisu ostali ravnodušni, javno kritizirajući i osuđujući fašističke vlasti putem novina, ali i

¹⁸³ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 49.

¹⁸⁴ Goldstein, Ivo, Hrvatska 1918.-2008., Zagreb, 2008., str. 131.

¹⁸⁵ Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 49.

¹⁸⁶ Dopis, *Istarska riječ*, br. 2, 1923., str. 2.

¹⁸⁷ Dopis, *Istarska riječ*, br. 20, 1923., str. 2.

¹⁸⁸ Dopis, *Istarska riječ*, br. 2, 1923., str. 2.

¹⁸⁹ Dopis, *Istarska riječ*, br. 6, 1923., str. 3.

uzvraćanjem nasilja. U Marezigama, 11 fašista iz Kopra, diglo je selo na noge, vičući "*Fora sciavi, morte ai sciavi!*"¹⁹⁰ Iznervirani muškarci grabili su kamenje i bacali ih na napadače. Nakon što su to uočili, fašisti su krenuli uzmicati, uzvraćajući otvorenom paljbom pa tako ni ovaj incident nije prošao bez žrtava.¹⁹¹ Slijedeći slučaj, 1924. g. javili su seljaci iz Kanfanara koji su stajali u željezničkoj čekaonici, čekajući vlak i pritom neobavezno pričajući. Ubrzo im se približio općinski tajnik, strogo im napomenuvši: "*Seljaci, zar ne znate da je Kanfanar u Italiji? Ako hoćete da vas pustim na miru, govorite italijanski.*"¹⁹² Seljaci su na navedene provokacije spremno odgovorili: "*Dozvoljujete ili nedozvoljujete, mi ćemo i nadalje razgovarati u našem materinjem jeziku. Hoćete ili ne ćete - u Kanfanaru se je govorilo oduvijek hrvatski i govorit će se.*"¹⁹³ Iako je otpor hrvatskog stanovništva u svim segmentima bio doista jak, često ih je to koštalo vlastitih života. Tri mladića u Sv. Lovreču blizu Pazina, ubijena su na putu kući zbog pjevanja pjesama u hrvatskome jeziku.¹⁹⁴ Unatoč tomu, seljaci su odlučili uzeti stvar u svoje ruke. Na nagovor *Istarske riječi*, krenuli su popisivati sva imena brjegova, dolina, uvala i šuma kako bi na neki način uspjeli sačuvati starohrvatska imena.¹⁹⁵ Isto tako, preuzeli su i odgovornost za izborne stvari, ispravljajući tako izborne imenike u kojima su netočno unošeni podaci od strane fašista, ne bi li ima tako išli u korist uoči izbora.¹⁹⁶ Nadalje, unatoč tomu što su plesovi mladih bili zabranjeni, bili bi u tajnosti održani svake nedjelje u pokojem Narodnom domu.¹⁹⁷ Do kraja 1920-ih godina nastajat će i tajne antifašističke organizacije. 1927. u Trstu je nastala antifašistička organizacija "*TIGR/ Borba*" koja se koristila terorističkim metodama, oružanom borbom, atentatima, diverzijama i sabotazama protiv fašista i fašističkih institucija.¹⁹⁸ Međutim, o ovoj se organizaciji nikada nije pisalo u *Istarskoj riječi*.

Istarska riječ, imala je glavnu ulogu u prosvjetnom osvješćivanju seljaka i jačanju nacionalnog identiteta. Svakodnevno bi svojim člancima moralno podizala svoje sugrađane, ali i oštro kritizirala talijanski okupatorski režim. To je ponajviše vidljivo u člancima koji su obojeni antifašističkom ideologijom, popraćenom sarkastičnim tonom pisanja. Na stranicama novina, kroz svih 6 godina izlaženja dominirali su naslovi poput "*Nova godina, novo*

¹⁹⁰ Dan suda, *Istarska riječ*, br. 8, 1923., str. 1.

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Dopis, *Istarska riječ*, br. 6, 1924., str. 4.

¹⁹³ Isto.

¹⁹⁴ Dopis, *Istarska riječ*, br. 11, 1924., str. 2.

¹⁹⁵ Čuvajmo stara imena, *Istarska riječ*, br. 8., 1925., str. 3.

¹⁹⁶ Dopis, *Istarska riječ*, br. 9, 1925., str. 2.

¹⁹⁷ Dopis, *Istarska riječ*, br. 9, 1926., str. 3.

¹⁹⁸ DARKO DUKOVSKI, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010., str. 50.

*razočarenje*¹⁹⁹, *"Krivi računi"*²⁰⁰, *Jednake dužnosti - jednaka prava*²⁰¹, *"Tko sije mržnju"*²⁰², *"Dali je moguća italijanizacija?"*²⁰³, *"Uzročnici naših jada"*²⁰⁴, *"Narodni patnici"*²⁰⁵, pritom jasno i vrlo hrabro izražavajući svoje mišljenje prema fašističkim okupatorima. Zbog ovakvih i sličnih natpisa redale bi se česte zabrane pojedinih brojeva novina, a posljednjih godina, naročito od 1927. do kraja 1928. izlazili bi članci, ograničeni tek na političku i gospodarsku sferu zbog pojačane cenzure i sve većeg fašističkog kontroliranja ove tiskovine.

¹⁹⁹ Nova godina-novo razočarenje, *Istarska riječ*, br. 1, 1923., str. 1.

²⁰⁰ Krivi računi, *Istarska riječ*, br. 2, 1923., str. 1.

²⁰¹ Jednake dužnosti-jednaka prava!, *Istarska riječ*, br. 2, 1923., str. 2.

²⁰² Tko sije mržnju?, *Istarska riječ*, br. 14, 1923., str. 1.

²⁰³ Dali je moguća italijanizacija?, *Istarska riječ*, br. 3, 1925., str. 1.

²⁰⁴ Uzročnici naših jada, *Istarska riječ*, br. 9, 1925., str. 1.

²⁰⁵ Narodni patnici, *Istarska riječ*, br. 10, 1926., str. 1.

6. ZAKLJUČAK

Na temelju istražene periodičke građe, *Istarska riječ*, 20-e godine u Istri protekle su u znaku nasilne talijanizacije hrvatskog i slovenskog stanovništva u korist tadašnjeg fašističkog režima i njegove diktatorske politike. Mještanima ovog poluotoka, od prvobitne okupacije, nakon toga i konačnog pripojenja Italiji, povrijeđeno je gotovo svako pravo na nacionalnoj, kulturnoj, društvenoj i osobnoj razini. Iako se nasilno i prisilno potalijančivanje provodilo i prije oblikovanja fašizma, za vrijeme uspostave 1922. godine, njegova je represivna priroda dosegla vrhunac. Najprije su nastupile povrede na polju obrazovanja, nakon što su pozatvarane gotovo sve hrvatske i slovenske škole, a prosvjetne ustanove u potpunosti devastirane u pokušaju potpunog zatiranja hrvatskog jezika. Najbolji istarski intelektualci i svećenici, tzv. čuvari materinjeg jezika i hrvatske tradicije, bili su nepravedno, nerijetko fizičkim nasiljem, prisiljeni istupiti sa svojih položaja u korist talijanskih državljana. Konačno, ono što nisu proveli nasiljem, fašisti su postigli putem raznih, izglasanih zakona, dekreta i reformi, poput zabrane podučavanja na hrvatskom jeziku, zakonskom promjenom slavenskih imena i prezimena te ukidanjem hrvatske štampe. Na polju gospodarstva, istarski seljak nije mogao konkurirati svojim proizvodima, a nameti i porezi, učinili su njegovu egzistenciju gotovo nemogućom. Opravdana emigracija, reducirala je broj istarskog stanovništva, no nažalost, velika većina niti u prekomorskim zemljama nije mogla stvoriti bolju budućnost. Bilo kako bilo, mještani Istre, nikada nisu prihvatili talijansku asimilacijsku politiku, odupirući im se djelovanjem u tajnosti, ali i jasno izraženim mišljenjem na stranicama *Istarske riječi*. U svojih šest godina izlaženja, *Istarska riječ* imala je veliku ulogu za tadašnje istarsko stanovništvo. Svakog je četvrtka izvještavala o novostima koje se se doticale kulturnog, prosvjetnog, političkog i gospodarskog aspekta, društvenog života Istre. Međutim, već 1926. novine polako gube na broju pristiglih dopisa i domaćim vijestima, dok prevladavaju tek neutralne informacije, usko vezane uz politički i gospodarski život. Razlog tomu, zasigurno je bila dominantna antifašistička orijentacija uredništva, putem koje su nastojali osvijestiti ljude, braniti nacionalni identitet, a ujedno i oduprijeti se fašističkoj asimilacijskoj politici. Iako su neki brojevi novina bili zabranjeni i unatoč povećanoj kontroli novina, *Istarska riječ* bile su jedine novine koje su u ono vrijeme izlazile na hrvatskome jeziku, pokazujući time odlučno suprotstavljanje talijanskom okupatoru u čijem je cilju, na temelju svega navedenog, bilo izbrisati evidentne nacionalne, jezične i kulturne razlike hrvatskog i talijanskog stanovništva, ne bi li uspjeli stvoriti čistu, homogenu talijansku naciju.

BIBLIOGRAFSKI PREGLED

1. Izvori

ISTARSKA RIJEČ, hrvatski tjednik za pouku, gospodarstvo i politiku istarskog naroda, Trst, 1923.-1929.

2. Literatura

Dukovski, Darko, Fašizam u Istri 1918.-1943., Pula, 1998.

Dukovski, Darko, Gospodarska i socijalna problematika u izvješćima i vizitacijama fašističkih čelnika u Istri 1925.-1931. (u okvirima opće fašizacije istarskog društva), *Društvena istraživanja: Časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 2 No. 4-5, (6-7), 1993.

Dukovski, Darko, Hrvatska povijest u 20. st., Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st. (1918.-1947.), Zagreb, 2010.

Dukovski, Darko, Ozrcaljena povijest, Uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana, Zagreb, 2012.

Goldstein, Ivo, Hrvatska 1918.-2008., Zagreb, 2008.

Jurkić, Ivo, Borba Istrana u Zagrebu za očuvanje hrvatskog identiteta 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća, *Kroatologija*, Vol. 2 No. 1, 2011.

Klaić, Željko, Novčane prilike Gospodarske sveze za Istru (1918.-1924.), *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol. 4-5 No. 1994.-1995.

Klen, Danilo, Neki dokumenti o svećenstvu u Istri, Zagreb, 1955.

Mezulić, Hrvoje, Jelić, Roman, O talijanskoj upravi u Istri i Dalmaciji: 1918.-1943.: nasilno potalijančivanje prezimena, imena i mjesta, Zagreb, 2005.

Radetić, Ernest, Istra pod Italijom: 1918.-1943., 1991., Poreč

Šetić, Nevio, Politička aktivnost istarskih Hrvata okupljenih oko lista Istarska riječ u Trstu 1923.-1929., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 41 No. 2, 2009.

